

Kitaplar İle Geçen Bir Ömür
Mustafa Vedat SÖNMEZ'e Armağan

KİTAP ve KÜTÜPHANE

EDİTÖRLER
Alpaslan DEMİR
Tuba TOMBULOĞLU
Sezai BALCI

EFEKADEMI
YAYINLARI

Kitaplar İle Geçen Bir Ömür
Mustafa Vedat SÖNMEZ'e Armağan

KİTAP ve KÜTÜPHANE

Elinizde bulunan kitap Tarihi Kütüphaneler, Cumhuriyet Dönemi Kütüphaneleri, Dünya Kütüphaneleri ve Tarih Boyunca Türklere Kitap başlıklarıyla dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde 19 farklı üniversitede çalışan 30 akademisyenin kaleme aldığı alana katkı sağlayan 27 yazı bulunmaktadır. Bahsi geçen 27 yazı dışında Mustafa Vedat Sönmez ile yapılan bir de röportaj yer almaktadır.

"Kitaplar İle Geçen Bir Ömür Mustafa Vedat Sönmez'e Armağan Kitap ve Kütüphane" adını taşıyan bu kitabın beş bin yıldan fazla geçmişe sahip Türk tarihine denizde bir damla misali katkı sağlayacağını umuyor ve takdiri siz değerli okuyuculara bırakıyoruz.

EFEKADEMI
YAYINLARI

Kitaplar İle Geçen Bir Ömür
Mustafa Vedat SÖNMEZ'e Armağan

KİTAP ve KÜTÜPHANE

EDİTÖRLER
Alpaslan DEMİR
Tuba TOMBULOĞLU
Sezai BALCI

EFEKADEMI
YAYINLARI

Kitaplar İle Geçen Bir Ömür Mustafa Vedat Sönmez'e Armağan

**KİTAP
ve
KÜTÜPHANE**

Kitaplar İle Geçen Bir Ömür Mustafa Vedat Sönmez'e Armağan Kitap ve Kütüphane

Editör: Alpaslan DEMİR

ORCID: 0000-0002-2397-8293

Editör: Sezai BALCI

ORCID: 0000-0002-1567-3801

Editör: Tuba TOMBULOĞLU

ORCID: 0000-0001-8061-4480

ISBN: 978-625-8065-74-9

E-ISBN: 978-625-8065-75-6

1. Baskı: Aralık 2021

Bu eserin; yayın, satış ve kopyalama hakları EFE AKADEMİ'ye aittir.

KÜTÜPHANE KARTI

Kitap ve Kütüphane

BALCI, Sezai - DEMİR, Alpaslan - TOMBULOĞLU, Tuba

1. Basım 456 s., 160 x 240 mm. Kaynakça var, Dizin yok.

Anahtar kelimeler:

1. Kitap, 2. Kütüphane, 3. Medeniyet,
4. Sosyal Tarih, 5. Türk Tarihi

Dizgi: Befrin Akan (befrin.musa@gmail.com)

Kapak Tasarım: Mücahit YILDIZ (peresttasarimci@hotmail.com)

Sertifika No: 43370

Matbaa Sertifika No: 43370

Efe Akademi Yayınevi

Yıldız Teknik Üniversitesi Davutpaşa Kampüsüçi Esenler / İSTANBUL

0212 482 22 00

www.efeakademi.com

Matbaa Adres:

Ofis2005 Fotokopi ve Büro Makineleri San. Tic. Ltd.Şit.

Yıldız Teknik Üniversitesi Davutpaşa Kampüsüçi Esenler / İSTANBUL

0212 483 13 13

www.ofis2005.com

İçindekiler

Mustafa Vedat Sönmez İle Röportaj 7

TARİHİ KÜTÜPHANELER

Selçuklu Devri Kütüphaneleri

(Firdevs ÖZEN) 21

Safevî ve Kaçar Devletlerinde Kütüphane

(Abdolvahid SOOFIZADEH - Eralp ERDOĞAN) 38

II. Abdülhamid Dönemi Türk Kütüphaneciliği Üzerine Genel Bir Değerlendirme

(Ahmet ALTAY - Nuri TAŞKIN) 52

Aydın Vilayetinde Kütüphaneler

(Mithat AYDIN) 75

CUMHURİYET DÖNEMİ KÜTÜPHANELERİ

Halkevi Kütüphanelerinin Tarihteki Yeri ve Önemi

(Havva ALTIKULAÇOĞLU) 107

Kültürel Mirasın Sunumunda Dijital Kütüphaneler

(Selçuk AYDIN) 125

Kent Yaşamında Kent Kültürü ve Belleğinin Önemi: Gaziantep Kent Arşivi Örneği

(Özgür POLAT) 139

DÜNYA KÜTÜPHANELERİ

Türk Millî Kütüphanesinin Tarihçesine Genel Bir Bakış (Hakan YAŞAR)	159
Avusturya Millî Kütüphanesinde Türk Tarihi İle Alâkalı Kaynaklar (Fatma AKAY-TÜRKER).....	175
İspanya Milli Kütüphanesi (Emrah NAKİ).....	182
Modern Yunanistan ve Yunan Milli Kütüphanesi (Çağla D. TAĞMAT).....	192
Gürcistan Parlamento Milli Kütüphanesi ve Milli El Yazmaları Merkezi (Resul TURAN).....	204
Çin Kütüphaneleri ve Kütüphaneciliği Üzerine Kısa Bir Değerlendirme (Kürşat YILDIRIM).....	215
Türk Tarihi Araştırmalarında Hindistan Kütüphanelerinin Yeri ve Önemi: Yeni Delhi ve Haydarabad Kütüphaneleri Örneği (Bahar İZMİR).....	222
Mısır Milli Kütüphanesi ve Buradaki Türkçe Yazma/Basma Eserlere Dair (Altan ÇETİN).....	240
Türkiye ve Meksika’da Kütüphanelerin Gelişimi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme (Ayşe YARAR).....	250

TARİH BOYUNCA TÜRKLERDE KİTAP

Kâşgarlı Mahmud’un Haritası ve Haritadaki Türk Şehirleri (Remziye YILMAZ).....	269
Kutadgu Bilig’de “Bilgi”nin Önemi İle İlgili Beyitlerin Anlamsal Sınıflandırılması (Ceren SELVİ).....	277

Moğollar Hakkında İlk Kapsamlı Kitap Çalışmaları: Meng Ta Pei Lu ve Hei Ta Shi Lu Örnekleri (Orhan ÇİNAR)	293
Baysungur Kitâbhânesi (Tuba TOMBULOĞLU).....	305
Paris, Viyana, Venedik ve Erivan Ulusal Kütüphanelerindeki Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi Metinlerinde Hz. Meryem’le İlgili Söz Varlığı (Zeliha TUĞUZ).....	320
Osmanlı Taşrasında Kitap Kültürü: Trabzon Örneği (Necmettin AYGÜN).....	334
Osmanlı Dönemi Şehzadeler Şehri Manisa’da Kitap Kültürü Üzerine Düşünceler (Züleyha USTAOĞLU)	365
Türkiye’nin Sihhî-i İctimâ’î Coğrafyası Bağlamında Denizli’de Yazılan Yeni Bir Kitap: Tarihî, Coğrafî, İctima’î, Sıhhî, İktisâdî Nokta’-i Nazardan Denizli (Tahir KODAL)	376
Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Spor Dergileri (Onur YILDIZ)	398
Bilgi ve Belge Yönetimi Alanındaki Dergilere Genel Bir Bakış: Kitap ve Kütüphane Tarihi Konulu Çalışmaların Değerlendirilmesi (Huriye ÇOLAKLAR - Hasan ÖZTÜRK)	416
Rusların Orta Asya’ya Yaptıkları Seyahatler ve Keşif Gezilerine Genel Bir Bakış Adlı Yayın Dizisinin Dönemselleştirme Açısından Önemi (Hatice KERİMOĞLU)	438

II. Abdülhamid Dönemi Türk Kütüphaneciliği Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Ahmet ALTAY*

Nuri TAŞKIN**

Giriş

Bazıları tarafından “Kızıl Sultan”, bazıları tarafından ise “Ulu Hakan” olarak ifade edilen ve Türk tarihinde belki de en çok tartışılan liderlerden biri olan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti’nin modernleşme sürecindeki önemli dönüm noktalarından birisini temsil eden, son derece önemli bir tarihi şahsiyettir. Sultan Abdülmecid’in ikinci oğlu olarak Tîrimüjgân Kadınefendi’den 21 Eylül 1842 tarihinde Çırağan Sarayı’nda dünyaya gelen II. Abdülhamid,¹⁴⁰ 31 Ağustos 1876’da 34 yaşında 34. Osmanlı hükümdarı olarak tahta çıkmıştır.¹⁴¹ II. Abdülhamid’in tahta çıkışından kısa süre sonra patlak veren 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi ve sonrasında yaşanan büyük hezimetler, hem Osmanlı Devleti için hem de yeni padişah için kritik bir milat noktası olmuştur. Bu savaş sonrası ülkede yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal buhranlar, Abdülhamid’in pek çok kaynakta “istibdat” olarak tanımlanan iktidarına zemin oluşturmuştur. Ayrıca savaş sonrası yaşanan krizler Osmanlı Devleti’ndeki siyasi, sosyal, askeri, kültürel ve eğitsel birçok yapının zamanın gerekliliklerini karşılamaktan uzak olduğunu ve değişimin artık

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Bartın, aaltay@bartin.edu.tr

**Arş. Gör., Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Bartın, ntas-kin@bartin.edu.tr

140 Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 15.

141 Ercüment Kuran, *Türk Çağdaşlaşması Çileli Bir Yolda İlerleyiş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s.106.

kaçınılmaz olduğunu ortaya koymuş, pek çok geleneksel kurumun iflas ettiği gerçeğini gün yüzüne çıkarmıştır. İmparatorluğun geldiği bu noktada II. Abdülhamid, Devletin siyasi, hukuki, idari, kültürel ve sosyo-ekonomik yapılanmasını, kendisinin merkezde yer aldığı otoriter bir denge üzerine inşa etmeye çalışmıştır. II. Abdülhamid, Osmanlı tarihinde görülmeyen bir şekilde tüm erki elinde toplamış ve bunu modern bir bürokrasi aracılığıyla başarmıştır. Abdülhamid devrinde devletin topluma, farklı kanallar üzerinden o döneme kadar görülmemiş boyutta nüfuz etmeye başladığı dikkat çekmektedir.¹⁴²

II. Abdülhamid dönemi, Türk modernleşme tarihinde oldukça farklı bir yere sahiptir. Zira dindar ve otoriter bir padişah olan Abdülhamid, aynı zamanda modernleşmenin ülkenin kurtuluşu için olmazsa olmaz bir zorunluluk olduğunun farkındaydı. Padişah bir yandan Avrupa Medeniyetine karşı İslam Medeniyetini güçlü kılmak için iktidarı boyunca mücadele verirken, diğer yandan ülkesini eğitimde, kültürde, edebiyatta ve bilimde Avrupa medeniyetine yaklaştıran yeni değişim kanalları açma çabası içinde olmuştur.¹⁴³ Başka bir deyişle hükümdarlığı boyunca bir taraftan otoriter bir iktidar örneği inşa eden Sultan II. Abdülhamid, diğer taraftan ise çökmekte olan devleti kalkındırmak ve modernleştirmek için büyük uğraşlar vermiştir. Demiryollarının inşa edildiği, ordunun yenilenmesi için çalışmaların yapıldığı, modern okulların açıldığı bu dönemde Arkeoloji Müzesi kurulmuş, Güzel Sanatlar Okulu açılmış, fotoğrafçılık yaygınlaşmış, ilk bisiklet ve otomobil ithal edilmiştir.¹⁴⁴ Bu dönemi Türkiye Cumhuriyeti dönemi devrimlerinin ve modernleşmesinin, sosyolojik ve toplumsal temellerinin atıldığı dönem olarak tanımlamak yanlış olmaz.

Kurumsal ve toplumsal yapının köklü bir şekilde değiştiği bu dönemde ön plana çıkan bir diğer unsur da bilgidir.¹⁴⁵ Bilginin toplumsallaşması sürecinde köprü işlevi gören kütüphaneler de II. Abdülhamid döneminde önemli gelişmelerin yaşandığı kurumlar olmuştur. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıldan itibaren nüveleri atılan modern kütüphaneler, XX. yüzyılda özellikle de II. Abdülhamid döneminde oldukça iyi bir ivme kat etmiştir. Bu dönemde süreli yayın, kitap türünde eserler ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin yaygınlaşması, beraberrinde kütüphanecilik alanında yenilikleri ve modern kütüphaneleri getirmiştir.

142 İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Alkım Yayınevi, İstanbul 2001, s. 89–90.

143 Kemal H. Karpat, İslam'ın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 22-23.

144 Orhan Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, Gür Yayınları, İstanbul 1987, s.67.

145 Hakan Anameriç ve Fatih Rukancı, "II. Abdülhamid Dönemi Kitap Diplomasisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 36, S. 62, 2017, s. 102.

Anameriç'e göre II. Abdülhamid döneminde kütüphanecilik ve kütüphaneler alanında yaşanan gelişmeler üç başlık altında değerlendirilmelidir. Bu başlıklar:

- **Yönetim:** Kütüphanelerin idaresinin vakıflardan devletin bürokratik organlarına geçmesini ve bu durumun yazılı mevzuat ile desteklenmesini;
- **Derleme / kontrol /koruma:** Osmanlı coğrafyasında basılan eserlerin bibliyografik kontrolünü sağlayacak bir derleme kütüphanesinin kurulmasını ve bibliyografik denetimin yapılabilmesi için yapılan kataloglama çalışmalarını;
- **Kullandırma/bilgilendirme:** Kullandırma ve bilgilendirme ise o dönemdeki kütüphanelerin nitelik ve nicelik olarak gelişmelerini sağlayarak daha iyi hizmet vermeleri için yapılan çalışmaları içermektedir.¹⁴⁶

II. Abdülhamid döneminde kütüphaneler ve kütüphanecilik alanında yapılan çalışma ve uygulamaların genel bir değerlendirmesini yapmak amacıyla hazırlanan bu çalışmada, tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda çalışmada kullanılan verileri toplamak amacıyla literatür çalışması yapılmış, konu ile ilgili makale, kitap, tez bildiri vb. kaynaklarla arşiv belgeleri incelenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde çalışmanın amacı, yöntemi ve bölümleri hakkında da kısa bir bilgilendirme yapılmıştır. Giriş bölümünün ardından sırasıyla II. Abdülhamid döneminin başlarında Osmanlı coğrafyasındaki kütüphanelerin durumları, Padişah II. Abdülhamid ile devrin yönetici ve aydınlarının kütüphanelere olan ilgileri, bu dönemde kütüphanecilik alanında yapılan çalışmalar ve uygulamalar, kurulan kütüphaneler hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmada ayrıca Abdülhamid döneminde belki de daha önce hiç bu düzeyde kullanılmamış olan kitap ve kütüphane merkezli diplomasinin çeşitli boyutları da ele alınmıştır. Çalışmanın değerlendirme ve sonuç bölümünde ise konuya ilişkin genel bir perspektif oluşturulmaya çalışılmıştır.

II. Abdülhamid Döneminin Başlarında Kütüphanelerin Durumu

II. Abdülhamid dönemi başlangıcında Osmanlı Devleti'ndeki pek çok eğitim ve kültür kurumunda olduğu gibi kütüphanelerin durumunun da iyi olmadığını söylemek mümkündür. Bu dönemde geleneksel Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinin gerek nicelik gerekse nitelik olarak çağın gereksinimlerini kar-

146 Hakan Anameriç, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Kütüphane Kurumu Anlayışının Değişimi", *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu (20-21 Şubat 2014, Selanik): Sosyo-Kültürel Hayat-Sanat-Basın Bildiriler (cilt 3)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 9-10.

Kitap ve Kütüphane

şılmaktan uzak olduğu görülmektedir. Bu kütüphanelerin bina, personel, bütçe ve derme gibi temel unsurlarında önemli sorunlar göze çarpmakta, bu sorunlar ise kütüphanelerin temel hizmetlerini bile sunmalarına engel teşkil etmekteydi. Özellikle kütüphane dermelerindeki çok değerli kitapların bakımsızlık ve ihmal nedeniyle zarar gördükleri, kütüphane dermelerinde önemli kayıpların yaşandığı, kütüphanelerin düzenli çalışma saatlerinin olmaması ve nitelikli personelin kütüphanelerde görevlendirilememesi gibi sorunlara dönemin pek çok kaynağında rastlamak mümkündür.¹⁴⁷

Devrin aydınlarından Ahmet Mithat'ın bir Avrupa gezisi kapsamında Fransa Milli Kütüphanesi'ni ziyareti sırasında yaşadıkları dönemin Avrupa kütüphaneleri ile Osmanlı kütüphaneleri arasındaki uçurumu açık bir şekilde göstermektedir. Ziyareti esnasında kütüphanenin katalogunu yetkililerden istediğinde, kütüphane dermesinin yaklaşık 5 milyon olduğunu, kataloglama çalışmalarının devam ettiğini ve çalışmalar tamamlandığında 20 ciltlik kapsamlı bir katalog ortaya çıkacağını öğrenen Ahmet Mithat Efendi, oldukça şaşırır.¹⁴⁸ Zira 5 milyon kitap Osmanlı coğrafyasındaki bir kütüphane için hayal edilemeyecek bir sayıydı. Kütüphanedeki temel unsur ve hizmetler de geleneksel Osmanlı kütüphaneleri ile karşılaştırılamayacak düzeyde ileridir. Tıpkı Ahmet Mithat Efendi gibi bir Avrupa gezisi sırasında Batı müesseseleri hakkında bizzat gözlem yapma fırsatı bulan¹⁴⁹ II. Abdülhamid'in de Avrupa ve Osmanlı'nın eğitim ve kültür kurumları arasındaki derin uçurumu fark etmemesi olası değildir. Nitekim Abdülhamid bütün iktidarı boyunca İmparatorluğun pek çok şehrinde çağdaş eğitim ve kültür müesseselerinin yerleşmesine ve kökleşmesine yönelik pek çok çalışma yapmıştır. II. Abdülhamid döneminde kütüphanecilik ve kütüphaneler

147 BOA, Y.A...RES., 25-36, H-22/12/1301; İsmail E. Erünsal, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Türk Kütüphaneciliği ve Kütüphaneleri", edit. Coşkun Yılmaz, *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Sultanbeyli Belediyesi, İstanbul 2012, s. 157.; Kemalettin Kuzucu, "II. Abdülhamid'in Kütüphane Politikası ve Bâbîâli Kütüphanesi" *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010, Ankara) Kongreye Sunulan Bildiriler: Osmanlı Tarihi*, IV. cilt - II. kısım Ankara 2015a, s. 601.; "Hind mütefekkir Şibli Numani bu dönemde İstanbul'da kütüphanelerde araştırma yaparken karşılaştığı manzarayı şu şekilde tasvir etmektedir: "Bu kadar eşine rastlanmayan ve hiç bir yerde bulunmayan kitapların burada bir kenarda böyle öksüz, kimsesiz gibi bırakılmasına tarif edilmez üzüntü duyduğumu söylemek zorundayım... Bu kütüphaneler günde sadece iki-üç saat için açıktır. İş böyleyken her sene iki-üç ay süren tatiller olmaktadır. Bunlarla birlikte bunları inceleyecek üstün ilim adamlarının azlığından dolayı bu tarihi ve eşine rastlanmayan, paha biçilmez kitaplar kendi başlarına terk edilmişler" Şibli Numani, *Anadolu, Suriye ve Mısır Seyahatnamesi Sefernâme-i Rûm u Şâm u Mısır*, çev. Yusuf Karaca, Risale Yayınları, İstanbul 2002, s. 95.

148 M. Orhan Okay, *Kâğıt Medeniyeti: Denemeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 42.

149 Vahdettin Engin, *Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u*, Simurg Yayınevi, İstanbul 2001, s.21; Anameriç, a.g.m., s. 8.

alanında yapılan çalışmalar da bu kapsamda değerlendirilmesi ve ele alınması gereken çalışmalardır.

Abdülhamid döneminde kütüphaneler ve kütüphanecilik alanında yapılan çalışmalara geçmeden önce Padişahın kişisel olarak kitap ve kütüphaneye olan ilgisinden kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Oldukça iyi bir kitap okuyucusu ve kitapsever olan II. Abdülhamid,¹⁵⁰ bilhassa polisiye romanları sever, bunları eğlendirici bulurdu. Özellikle methini duyduğu henüz Türkçeye çevrilmemiş yabancı polisiye romanlarını ülkeye getirterek tercüme ettirirdi.¹⁵¹ Bu amaçla Yıldız Sarayı'nda Mabeyn-i Hümayun Mütercimliği adıyla bir birim de kurulmuştur.¹⁵² Bunun dışında Abdülhamid rutin bir şekilde geceleri uyuyuncaya kadar kendisine kitap okuturdu.¹⁵³ Ayrıca Avrupa'nın birçok ünlü gazetesi de saraya getirilirdi, bu gazetelerde yer alan önemli olaylar ve Osmanlı Devleti hakkında yazılan makaleler tercüme edilip, Sultan'a takdim edilirdi. Kütüphane de II. Abdülhamid'in hayatında oldukça önemli bir yere sahipti. Padişah her gün Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nde iki üç saat zaman geçirirdi. Kütüphanede zaman geçirmeyi o kadar severdi ki huzura girecek devlet görevlilerini bile bazen kütüphanede kabul ederdi.¹⁵⁴

Bu dönemde kütüphaneler ve kütüphanecilik alanında önemli çalışmaların yapılması ve kütüphanelerin önemsenmesi ile II. Abdülhamid'in kitap ve kütüphane sevgisi arasında şüphesiz bir ilgi bulunmaktadır. Bununla birlikte bu devirde kitap ve kütüphaneye olan ilgiyi sadece II. Abdülhamid ile sınırlamak dönemin önemli devlet adamları ve aydınlarına haksızlık olacaktır. Zira aynı zamanda dönemin önemli entelektüellerinden birisi de olan Münif Paşa'nın özellikle Maarif Nâzırlığı boyunca eğitim ve kütüphane konularında yaptığı önemli çalışmalar; dönemin sadrazamlarından birisi olan Küçük Mehmed Said Paşa'nın "nahiyelere kadar kütüphane kurulmalı" temennisini ifade etmesi¹⁵⁵; yine bu dönemde sadrazamlık yapan Ahmed Cevat Paşa'nın (1891-1895) dönemin önemli kütüphanelerinden birisi olan Bâbîâli Kütüphanesi'nin

150 Dündar Alikılıç, "Sultan II. Abdülhamid Han'ın Türk Kütüphaneciliğine Katkıları", *Divanyolu Dergisi*, S.54, 2018, s. 22-23.

151 Süleyman Kani İrtem, *Bilinmeyen Abdülhamid: Hususi ve Siyasi Hayatı*, Temel Yayınları, İstanbul 2003, s. 75

152 Sezai Balcı, *Babialı Tercüme Odası*, Libra Kitap Yay., İstanbul 2013, s. 232-236.

153 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım*, Selçuk Yayınevi, İstanbul 1984, s. 24.

154 Osman Nuri, *Abdülhamid Sâni ve Devr-i Saltanatı: Hayatı Hususiyye ve Siyasiyye (C. II)*, Kitaphane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1327, s. 479-480.

155 Hasan Duman, *Beyazıt Devlet Kütüphanesi 100 Yaşında*, Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları, İstanbul 1984, s. 2-3.

hizmete girmesi için yaptığı çaba ve çalışmalar, dönemin yönetiminin kitaba ve kütüphaneye verdikleri önemin ve değerinin bir yansıması mahiyetindedir. Devrin aydınlarının da kitaba ve kütüphaneye olan ilgileri dikkat çekicidir. Kaynaklarda Ahmet Midhat Efendi, Şemseddin Sami ve Ahmed Vefik Paşa gibi dönemin öne çıkan aydınlarının kişisel kütüphanelerinin oldukça zengin bir içeriğe sahip oldukları yazmaktadır.¹⁵⁶ Bu dönemin önemli kütüphanelerinde görev yapan kütüphaneciler de oldukça birikimli, nitelikli ve işlerinde ehil insanlardı. Yıldız Sarayı Kütüphanesi Müdürü Süleyman Hasbi Efendi, Fındıklılı İsmet Bey, Teodor Kasap, Mustafa Sabri, Mehmed Lütfi, Kalkan-delenli Sabri; İsmail Saib Sencer Efendi¹⁵⁷ vb. hâfız-ı kütüblerin de dönemin kütüphane ve kütüphanecilik alanlarında yapılan çalışma ve uygulamalarında önemli emek ve izleri bulunmaktadır.

Kütüphaneler ve Kütüphanecilik Alanında Yapılan Çalışmalar

Yayıncılık hayatında Avrupa anlayışının benimsendiği II. Abdülhamid döneminde modern kitap basımının temelleri atılmıştır.¹⁵⁸ Siyasi özgürlüklerin büyük ölçüde sınırlandırıldığı ve basına ağır bir sansürün uygulandığı bu dönemde birçok yeni gazete ve derginin yayın hayatına girmiş olması da oldukça dikkat çekicidir. II. Abdülhamid'in saltanatının ilk on yılındaki yayınlar incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi yolunda yapılan çalışma ve adımların, odağında bilimin yer aldığı bir çeviri ve yayın modelini de desteklediğini göstermektedir. Bu çeviri ve yayınlar, Osmanlı coğrafyasına giren ve toplumu etkisi altına almaya başlayan yeni teknolojilerin birer uzantısı olarak değerlendirilebilir. Örneğin bu dönemde coğrafya, matematik, fen bilimleri, mühendislik, vb. bilim alanlarına ait konulardaki kitapların sayısında bir artış gözlemlenmektedir.¹⁵⁹ Ayrıca Osmanlı Devleti'nde ilk defa bugünkü anlamda portre resimler ve fotoğraf-

156 Abdullah Uçman, "II. Abdülhamid Dönemi Türk Edebiyatında Kitap, Kütüphane ve Okuma Kültürü", *Türk Edebiyatında Kitap, Kütüphane ve Okuma Kültürü*, edit. Mehlika Karagözoğlu Aslıyüksek, Hece Yayınları, İstanbul 2021, s. 107-147.

157 A. Azmi Bilgin, "İsmail Saib Sencer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, s. 122.; Abdülkadir Özcan, "İsmet Efendi, Fındıklılı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, s. 139.; Erol Üyepazarcı, "Abdülhamid'in Özel Kütüphanesi", *Müteferrika: Dört Aylık Kitabiyat Dergisi*, S.32, 2007, s. 107.; Mine Bilgili, *Osmanlı Hâfız-ı Kütübleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 133; Mehmet Serhan Tayşi, "Beyazıd Kütüphanesi Hafız-ı Kütübü Ayaklı Kütüphane İsmail Saib Sencer", *Milli Gençlik Mecmuası*, C. 6, S. 28-29, Mart-Nisan 1978, s. 33.

158 Karpat, a.g.e., s. 245.

159 Şerif Mardin, *Bedüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 217.

lar, Abdülhamid devrinde basılmıştır. Yine bu dönemde, kitap süsleme sanatı, yeni bir üslupla yeniden canlandırılmış ve günümüzde Türk basım sanayinde oldukça önemli bir yeri olan kartpostal basımcılığına geçilmiştir. Batı'nın tekniği kullanılarak modern Türk basımcılığının temelleri II. Abdülhamid döneminde atılmıştır demek, yanlış olmayacaktır.¹⁶⁰

Yayıncılık hayatında yaşanan bu gelişmeler temel koleksiyonları kitaplar olan kütüphaneleri de olumlu olarak etkilemiştir. Yayımlanan kitapların sayısı ve çeşitliliğine bağlı olarak imparatorluk kütüphanelerinin dermelerinin zenginleştiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte bu dönemde kütüphaneler alanında yaşanan olumlu gelişmeler sadece dermelerinin zenginleşmesi ile sınırlı değildir. II. Abdülhamid döneminde pek çok yeni ve modern kütüphane kurulmuş, var olan kütüphanelerin daha nitelikli hizmetler verebilmeleri için çeşitli çalışmalar yapılmış, kütüphanelerin yönetsel ve teknik altyapıları güçlendirilmeye çalışılmış, kütüphaneler ve kütüphanecilik alanında hukuki ve idari düzenlemeler yapılmıştır. Bu konuda dikkat çeken bir diğer husus da Osmanlı tarihinde ilk olarak uluslararası diplomaside kitabın ve kütüphanenin bu kadar merkezi bir konumda yer almasıdır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, iyi ilişkiler kurmak istediği ülkelerin saygın kütüphaneleri ile irtibata geçerek kütüphanelere kitap ve fotoğraf bağışında bulunmuş, birçok yurtdışı kütüphanesinden de Osmanlı Devleti'nin büyük kütüphanelerine kitap bağışı yapılmıştır. Ayrıca 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında kaybedilen topraklarda kalan kütüphaneleri ve kitapları geri alabilmek için de özellikle Rusya ve Bulgaristan ile diplomatik görüşmeler yapılmıştır.

II. Abdülhamid Döneminde Kurulan Kütüphaneler

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin farklı şehirlerinde, farklı işlevlere sahip pek çok kütüphane kurulmuştur. Bu kütüphanelerden en önemlilerinden birisi ise aynı zamanda Padişahın özel kütüphanesi olma özelliğini de taşıyan Yıldız Sarayı Kütüphanesi'dir. Kütüphanenin kuruluş tarihi hakkında bir kanıt olmamasına rağmen pek çok kaynakta 1882 olarak ifade edilmektedir. Karatepe, Gelenbevîzâde Tefvik Efendi'nin 1876 yılı itibariyle başkâtipliğe atanması, Malta Köşkünden kitap getirilmesi gibi hususları göz önünde bulundurarak kütüphanenin 1876 yılında ya da daha öncesinde kurulduğunu iddia etmektedir. Yine Karatepe tarafından arşiv belgeleri referans alınarak 1887 yılında

160 Fahriye Gündoğdu, "II. Abdülhamid Dönemi Türk Basımcılığı", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid (cilt 2)*, yay. haz. Mehmet Metin Hülâgü, Şakir Batmaz ve Gülbadi Alan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 104.

Kitap ve Kütüphane

saray içerisinde yeni bir kütüphane inşaatının başladığını, inşaatın 1893 yılında tamamlandığı ve kitapların yeni binaya nakledildiği belirtilmektedir.¹⁶¹

Yıldız Sarayı Kütüphanesi'ndeki dermenin oluşumu II. Abdülhamid'in şehzadeliği döneminde başlasa da¹⁶² kütüphane dermesinin asıl gelişimi Abdülhamid'in saltanatı döneminde olmuştur. Bazı kaynaklarda bu dönemde kütüphanedeki kitap sayısının 10 binin üzerinde¹⁶³, bazı kaynaklarda ise 25 binin üzerinde olduğu belirtilmektedir¹⁶⁴. Kütüphane dermesinin büyük bir kısmı özel olarak ciltlenmiş durumdaydı. Kırmızı renkte olan ciltlerin üzerlerinde kütüphanenin adı ve sultanın tuğrası bulunmaktaydı.¹⁶⁵ Kütüphanenin zengin dermesinde 19'un üzerinde farklı dilde yazılmış, hem içerik hem fiziki yapı ve bezeme nitelikleri bakımından çok değerli eserler bulunmaktaydı.¹⁶⁶ Özellikle çoğu tek nüsha olan Türkçe, Arapça ve Farsça yazılmış ve en eskisi Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar uzanan el yazmaları dermenin en kıymetli eserlerini oluşturmaktaydı. Kütüphanedeki basılı kitaplar da oldukça değerlidir. Dermesinde pek çok farklı konuda Türkçe ve yabancı dillerde yazılan eserler bulunan kütüphanedeki yabancı eserlerin çoğunu Fransızca kitaplar oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk matbaası olan Müteferrika Matbaasının ilk baskıları ile Osmanlı Türkçesi ile düzenlenmiş matbu eserler de kütüphanenin koleksiyonunda önemli bir yer tutmaktadır.¹⁶⁷ Kütüphanede ayrıca padişah için özel olarak çevirisi yapılmış olan el yazması çeviri kitaplar da oldukça kıymetlidir. Polisiye romanlar, coğrafya ve gezi kitapları, dünya siyaseti, tarihi şahsiyetler, tıp vb. Abdülhamid'in ilgi duyduğu alanlarda özel olarak çevirisi yapılan el yazması kitaplar ciltlenerek kütüphanenin dermesine eklenmiştir.¹⁶⁸ Yıldız Sarayı'ndaki

161 Tuba Çavdar Karatepe, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.43, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2013, s. 544.

162 Tuba Çavdar Karatepe ve Hüseyin Türkmen, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri (12-15 Nisan 1999, İstanbul)*, der. Hidayet Yavuz Nuhoglu, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 2001, s. 637-638.

163 Aydın Talay, *Eserleri ve Hizmetleriyle: Sultan II. Abdülhamid*, 3. bs., Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, s. 57.

164 Hüseyin Cahid, "Yıldız'ı Ziyaret", *Tanin*, S. 254 (18 Mayıs 1909), s. 3.

165 İrtem, a.g.e., s. 76; Filiz Çağman, "Osmanlı Padişahlarının Kitap Hazinesi: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi", [*Siyaset* 85, Cumhuriyet gazetesi eki], s. 9 (7-10). Marmara Üniversitesi Taha Toros Arşivi, <http://dspace.marmara.edu.tr/handle/11424/131617> adresinden 21 Eylül 2021 tarihinde erişildi.

166 Çavdar Karatepe ve Türkmen, a.g.m, s. 640.

167 İbrahim Şirin, "Gazete, Kitap, Tiyatro Karşısında İmajını Korumaya Çalışan Sultan ve Maiyeti: Sultan II. Abdülhamid ve Ahmet Nermi", *Folklor / Edebiyat*, C. 17, S. 66, 2011, s. 40.; Leman Şenalp, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi: Başlangıcından Günümüze, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara 1998, s.14.

168 Üyepazarcı, a.g.m., s. 111-113.

en büyük koleksiyonlardan birisi de Amerika, Avrupa ve Balkan coğrafyasında yayınlanan 100' ü aşkın önemli gazete ve derginin kütüphanelerinden oluşan koleksiyondur.¹⁶⁹ Kütüphane dermesi içerik ve konu olarak ise islâmi ilimler, sosyal bilimler, doğa bilimleri, tıp, matematik, mimarlık, lügat, salname, biyografi, hikâye, roman, tiyatro, gezi kitapları gibi çok geniş bir yelpazeyi kapsamaktaydı.¹⁷⁰

Kütüphane koleksiyonunun bir diğer önemli parçası da kitapdışı materyallerdir. Kütüphane dermesinde yer alan XVIII. ve XIX. yüzyıl koşullarını ele alan ve Melling, Lewis ve Allom gibi sanatçılar tarafından hazırlanan gravürler paha biçilemez değerdedir. Yine kütüphanede bulunan haritalar ve planlar geçmiş ve gelecek ile bağlantı kurması açısından tarihi belge niteliğinde büyük öneme sahiptir. Müzik notalarından oluşan koleksiyon ise geçmiş yıllarda saraya gelen yabancı müzisyenlerin genellikle marş ve valslerinin orijinallerini içermektedir.¹⁷¹ Koleksiyonun bir diğer nadide parçası da II. Abdülhamid'in özel emri ile imparatorluk sınırları içerisindeki pek çok şehrin, önemli mekânların ve yerlerin fotoğraflarının çekilmesi yoluyla oluşturulan ve döneminin dünyadaki en büyük, en zengin görsel arşivlerinden olduğu kabul edilen Yıldız Fotoğraf Koleksiyonu'dur. 918 adet fotoğraf albümü ve bunların içinde yer alan 36.585 adet fotoğraftan oluşan bu koleksiyon Osmanlı coğrafyasındaki pek çok yerin sosyal dokusu ve ekonomik yapısı hakkında önemli ipuçları veren kaynaklardır.¹⁷²

31 Mart Ayaklanması sonrasında Yıldız Sarayı'nın yağmalanması sürecinde Yıldız Sarayı Kütüphanesi önemli bir tehlike atlattır. Sarayı basan yağmacılar kütüphaneyi de yağmalamak istemişler, fakat Kütüphanenin Başhâfız-ı kütüb Kalkandelenli Sabri Bey büyük bir cesaretle yağmacı askerlerin kütüphaneye girmesine izin vermemiştir. Şans eseri yağmacı askerlerden bazılarının Sabri Bey'in hemşehrisi olması sebebiyle kendisini dinlemişler ve böylece büyük bir değere sahip olan Yıldız Saray Kütüphanesi yağmalanmaktan kurtarılmıştır.¹⁷³ 1924 yılında alınan heyet-i vekile kararıyla, Dârülfünun'a aktarılan Yıldız Sara-

169 Şirin, a.g.m., s. 40.

170 Çavdar Karatepe ve Türkmen, a.g.m., s. 640.

171 Şenalp, a.g.e., s. 15.

172 Pervin Bezirci, *Geçmişten Geleceğe Açılan Kapı: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 2012-2020*, Hiperyayın, İstanbul 2020, s. 129-131.

173 Murat Candemir, "II. Abdülhamid'in Hal'inden sonra Yıldız Kütüphanesinin Tasfiyesine Dair Bazı Tespitler" *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, edit. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 409.; Vahdettin Engin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, 2. bs., Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017, s. 325.

Kitap ve Kütüphane

yı Kütüphanesi dermesinin¹⁷⁴ büyük bir kısmı günümüzde İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Dermenin bir kısmı ise çeşitli nedenlerden¹⁷⁵ dolayı İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunmaktadır.

Bu dönemde kurulan bir diğer önemli kütüphane de Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî'dir. Kütüphane-i Maarif, Bayezid Umumi Kütüphanesi ve İstanbul Devlet Kütüphanesi isimleriyle de anılan Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî, Osmanlı Devleti'nde devlet eliyle kurulan ve hizmet veren ilk kütüphane olma özelliğini taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nde "umumi" ismini taşıyan ilk kütüphane, Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî olmasa da¹⁷⁶ "Umûmî-i Osmânî" adını taşıyan ilk ve tek kütüphanedir. Ayrıca kütüphane, ülke içerisindeki basılan eserlerin bir nüshalarının gönderilmesi gereken bir bibliyografik denetim/kontrol kurumu ve bir derleme kütüphanesi olarak da özel bir misyon taşımaktaydı.¹⁷⁷ Bu nedenlerden dolayı Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî, Osmanlı Devleti'nde milli kütüphaneye kurma gayretinin mühim bir adımı¹⁷⁸, hatta "Milli Kütüphane" vasfı taşıyan ilk kütüphane olarak kabul edilmektedir¹⁷⁹. 24 Haziran 1884 tarihinde devlet adamları, âlimler ve halkın katılımıyla hizmete açılan Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî'nin kuruluş aşamasında özellikle Maârif Nazırı Mustafa Paşa ve Sadrazam Said Paşa'nın büyük emekleri bulunmaktadır. Ayrıca II. Abdülhamid'in de kütüphanenin yapımı aşamasında kendi bütçesinden yardımlar yaptığı bilinmektedir.¹⁸⁰

Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî, Osmanlı kültür mirasını yansıtan önemli kütüphanelerdendir. Balkan Savaşı'nda kaybedilen Osmanlı topraklarında bulunan kitapların ve kütüphanelerin önemli bir kısmı çeşitli yollarla İstanbul'a getirilerek Beyazıt Devlet Kütüphanesi dermesine eklenmiştir. Kütüphanenin

174 Şenalp, a.g.e., s. 13-14.

175 Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.aksam.com.tr/guncel/abdulhamidin-kutuphanesi-28-subatta-cope-atildi/haber-479474>

176 Kaynaklar 1881 yılında Şam'da bir "Umumi" kütüphane kurulduğundan bahsetmektedir. Şam Umumi Kütüphanesi Osmanlı Devleti'nde bilinen ilk "Umumi" kütüphanedir. Ancak arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla bu kütüphane bir vakıf kütüphanesi özelliği taşımaktadır. Bkz. Mehmet Canatar, "Şam Umumi Kütüphanesi'ne Dair Bir Değerlendirme", *Abdülkadir Özcan'a Armağan: Tarihin Peşinde Bir Ömür*, yay. haz. Hayrünnisa Alan, Ömer İşbilir, Zeynep Aycibin ve Muhammet Ali Kılıç, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 621-626.

177 Anameriç, a.g.m., s. 13.

178 Tuba Çavdar Karatepe, "Tanzimat Dönemi Sonrası Osmanlı Kütüphaneciliği", *Anadolu Kütüphaneleri*, edit. Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2013, s. 221.

179 Hasan Duman, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Beyazıt Devlet Kütüphanesi", *Anadolu Kütüphaneleri*, edit. Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2013, s. 333.

180 Duman, a.g.e., 1984, s. 2-3.

kurulmasından itibaren; vakıf, bağış ve nakil yoluyla kütüphaneye dâhil edilen pek çok kitap ve kütüphane dermesi bulunmaktadır. Kütüphane dermesinde bulunan bu koleksiyonlardan bazıları şunlardır: Bezmiâlem, Hekimoğlu Ali Paşa, İdris Paşa, Manastırlı İbrâhim Hakkı, Nâmık Bey, Seretıbbâ Ömer Efendi, Sâbit Bey, Trabzonlu Hüseyin Efendi, Hâfız Dâvud Paşa, Halil Şerif Paşa, Hasan Fehmi Paşa, İsmail Fennî Ertuğrul, Kara Mustafa Paşa, Lütfi Bey, Mehmet Zihni Efendi, Mehmed Eşref, Münzevî Ârif Bey, Süleyman Tevfik, Şevki Paşa, Tevfik Paşa, Tırnovalı Mehmed, Zihni Paşa, Veliyyüddin Efendi, Cevdet Paşa, Hâlid Bey ve Ali Rızâ Efendi.¹⁸¹ Büyük çoğunluğu elyazması ve eski harfli matbu eserlerden oluşan bu koleksiyonlar Osmanlı coğrafyasındaki kütüphane ve kültür birikimi hakkında önemli ipuçları veren değerli kaynaklardır. Kütübhâne-i Umûmî-i Osmânî'nin koleksiyonu günümüzde Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi olmak üzere iki ayrı kütüphanede muhafaza edilmekte, kullanıcıların hizmetine sunulmaktadır.

II. Abdülhamid döneminde kurulan önemli kütüphanelerden Bâbîâli Kütüphanesi, Bâbîâli'de görev yapan bürokratların boş zamanlarında kitap okuyabilmeleri ve araştırma yapabilmeleri için yapılmış bir kütüphanedir. Kütüphanenin kuruluşunda dönemin sadrazamı Ahmed Cevad Paşa'nın büyük rolü bulunmaktadır.¹⁸² Üst düzey devlet erkânının katılımıyla 11 Şubat 1895 tarihinde açılışı yapılan kütüphanenin oldukça zengin bir dermesi bulunmaktaydı. Derleme kütüphanesi olan kütüphaneye ayrıca satın alma, hediye ve bağış yollarıyla da kitaplar gelmekteydi. O dönemde yabancı ülkelerden çeşitli yollarla gelen kitaplar öncelikli olarak incelenir, halkın ahlaki değerlerini bozucu ya da devletin çıkarlarına zarar verecek nitelikteki eserlere el konulurdu. El konulan eserler arasından Sadaret'in uygun bulup onay verdikleri kütüphanenin koleksiyonuna dâhil edilmekteydi. Bâbîâli Kütüphanesi kurulduktan sonra hızlı bir şekilde gelişme göstermesine rağmen, ne yazık ki uzun bir süre hizmet verememiştir. Kütüphanede bir araya gelen memurların devletin aleyhine olabilecek sohbetler yapabilecekleri, kütüphanenin Bâbîâli çalışanlarının görevlerini ihmal etmelerine sebebiyet verebileceği vb. gerekçelerle Bâbîâli Kütüphanesi 1900'lü yılların başında kapatılmıştır.¹⁸³

181 Hasan Duman, "Beyazıt Devlet Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.6, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1992, s. 52.

182 Abdülkadir Özcan, "Cevad Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1993, s. 430.

183 Kuzucu, a.g.m., 2015a, s. 605-614.; Kemalettin Kuzucu, "Memurların Bilgi ve Kültürlerini Arttırmaları İçin İnşa Edilen Bâbîâli Kütüphanesi", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, S. 23, 2015b, s. 51-55.; Remziye Tuba Çavdar, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kütüphanecilik Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. 41.

II. Abdülhamid döneminde yukarıda sıraladığımız üç büyük ve önemli kütüphane dışında da birçok kütüphane kurulmuştur. Bu dönemde kurulan okul kütüphaneleri ve ihtisas kütüphaneleri İmparatorluğun içinde olduğu modernleşme atağının bir yansıması mahiyetindedir. Bu dönemde Mekteb-i İbtidai-yi Hamidî’de, Halkalı Baytar Mektebi’nde ve Sanâyi-i Nefîse Mektebi’nde kurulan okul kütüphaneleri, dönemin yöneticilerinin eğitimde okul kütüphanelerine verdikleri önemi göstermektedir. Bilhassa Sanâyi-i Nefîse Mektebi Kütüphanesi için Fransa’dan hatırı sayılır bir ücret karşılığında eğitime destek verecek Fransızca kitabın satın alınması devrin eğitime ve kütüphanelere bakışını yansıtmaktadır.¹⁸⁴ II. Abdülhamid döneminde kurulan okul kütüphaneleri İstanbul ile sınırlı kalmamıştır. O dönemde, Balıkesir, Eskişehir, Manastır ve Bursa’da faaliyet gösteren farklı eğitim kurumlarına bağlı okul kütüphanelerinin kurulduğu kaynaklarda yer almaktadır.¹⁸⁵ Ayrıca aynı dönemde Dârülfünûn-ı Şâhâne’nin bünyesinde kurulan kütüphane ile de Türkiye’deki modern üniversite kütüphanesi anlayışının nüveleri atılmıştır.¹⁸⁶

Abdülhamid saltanatında kurulan ihtisas kütüphaneleri de çalışma konusu bakımından oldukça önemlidir. Müze-i Hümâyün bünyesinde kurulan kütüphane, Bahriye Müzesi bünyesinde kurulan kütüphane¹⁸⁷ ve ülkedeki dini kitapların ve *Kur’ân-ı Kerîmlerin* yayınlanmadan önce kontrol ve denetimini yapmakla sorumlu olan Tedkîk-i Mesâhif-i Şerife ve Müellefât-ı Şer’iyye Meclisi bünyesinde kurulan kütüphane¹⁸⁸ alanlarında ilk olma özelliklerini taşıyan ihtisas kütüphaneleridir. Ayrıca yine bu dönemde, 1894 yılında çeşitli yerlerde dağınık halde bulunan on bin civarındaki kadı sicilini Şeyhülislâmlığa bağlı bir sicillat arşivinde (Sicillât-ı Şer’iyye Dairesi) toplamış ve bu kuruma bağlı bir kütüphane oluşturmuştur, bu kütüphanedeki siciller günümüzde İstanbul Müftülüğü Arşivi’nde bulunmaktadır.¹⁸⁹ Bu dönemde kurulan kütüphaneler dışında, II. Abdülhamid’in

184 Çavdar, a.g.e., 1995, s.31-33.

185 Alikılıç, a.g.m., s. 21-22; İsmail E. Erünsal, “Sultan II. Abdülhamid Dönemi Türk Kütüphaneciliği ve Kütüphaneleri”, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri: Şahıslardan Eserlere, Kurumlardan Kimliklere*, 2. bs., Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 292.

186 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Dârülfünûn: Osmanlı’da Kültürel Modernleşmenin Odağı (cilt 1)*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, İstanbul 2010.; Ali Arslan, *Dârülfünun’dan Üniversite’ye*, Kitabevi, İstanbul 1995.

187 Tayfun Akkaya, “İstanbul Deniz Müzesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, s. 304.

188 Başak Parlar, *II. Abdulhamid’in Türk Kütüphaneciliğine Katkıları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019, s. 54-57.

189 Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul ve İsmail Kurt, *Şeyhülislamlık (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul 2006, s. 59-61, 143-145.

ve devlet yönetiminin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi için katkı sağladığı kütüphaneler de bulunmaktadır. Üsküdar'da bulunan Aziz Mahmud Hüdâyî Kütüphanesi, Sultanahmet'te Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi, Balıkesir'de Karesi Hamidiye Kütüphanesi bunlara örnek olarak gösterilebilir.¹⁹⁰

II. Abdülhamid döneminde üzerinde durulan kütüphane türlerinden birisi de vakıf kütüphaneleridir. Erünsal, bu dönemde yeni bir vakıf kütüphanesi açmaktan ziyade var olan vakıf kütüphanelerine ait kataloglarının hazırlanması, kontrol altına alınması ve kütüphane dermelerinin fiziki olarak birleştirilmesi hatta ıslahı yönünde çalışmaların daha öncelikli olarak tercih edildiğini belirtmektedir.¹⁹¹ Her ne kadar bazı kaynaklarda bu dönemde yalnızca bir vakıf kütüphanesinin kurulduğu iddia edilse de¹⁹²; Erünsal, bu iddianın aksine II. Abdülhamid döneminde sınırlı da olsa İstanbul'da ve imparatorluğun diğer şehirlerinde vakıf kütüphanelerinin kurulmasına yönelik çalışmaların devam ettiğini belgeleriyle beraber kanıtlamaktadır.¹⁹³ Vakıf kütüphaneleri ile ilgili olarak, kütüphanelerin düzenli açık tutulmasını ve daha iyi hizmet vermelerini sağlamaya yönelik bazı çalışmalar da yapılmıştır. Bu kapsamda özellikle İstanbul'da bulunan küçük dermeli kütüphanelerin ya da kitaplıkların birleştirilerek daha büyük ve uygun bir mekânda toplanması, kütüphanelerin yönetimini ve personel durumunu iyileştirmeye yönelik atılan adımlar dikkat çekicidir.¹⁹⁴

II. Abdülhamid devri kütüphanelerin teknik hizmetlerinde devrim olarak nitelenecek çalışmaların yapıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde teknik hizmetler bağlamında sayılabilecek en önemli adım şüphesiz Abdülhamid'in adıyla anılan Devr-i Hamîdî kataloglarıdır. Abdülhamid'in 1882 yılında kütüphanelerde kataloglama çalışmalarının başlatılması emrini bizzat vermesiyle temelleri atılan Devr-i Hamîdî katalogları 12 yılı bulan bir çalışmanın sonrasında hazırlanmıştır. Yapılan çalışmaların sonunda 69 kütüphanedeki kitapların katalogları kırk cilt halinde basılmıştır. Katalog kayıtlarında eser adı, müellif adı, dili, cilt-sayfa ve satır sayısı, yazı türü vb. bibliyografik bilgiler bulunmaktaydı. Bu kataloglar sadece Abdülhamid dönemi için değil Osmanlı ve Türk kütüphanecilik tarihinin en

190 Talay, a.g.e., s. 257-258.

191 Erünsal, a.g.m., 2012, s. 155.

192 Alime Şahin, İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Kütüphane Yapıları Üzerine Bir Araştırma ve Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Rölöve-Restorasyon Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 342.

193 Erünsal, a.g.e., 2019, s. 306-309.

194 BOA, Y..A...RES., 25-36, H-22/12/1301; Kuzucu, a.g.m., 2015a, s. 601.; Erünsal, a.g.e. 2019, s. 295.

önemli çalışmalarından birisi olarak öne çıkmaktadır.¹⁹⁵ Cumhuriyet döneminde vakıf kütüphanelerinde kart kataloglar kullanılına kadar, bu kataloglar önemli başvuru kaynakları olarak kullanılmışlardır.¹⁹⁶

Kitap ve Kütüphane Diplomasisi

II. Abdülhamid dönemi, kitabın ve dolayısıyla da kütüphanelerin uluslararası diplomaside etkin bir iletişim aracı olarak kullanıldığı bir dönem olmuştur. II. Abdülhamid, daha önceki devirlerde çok fazla benimsenmeyen ve etkin olarak uygulanmayan bu iletişimi, hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren etkin bir şekilde kullanmıştır. Abdülhamid'in kitap ve kütüphane diplomasisini iki başlık altında ele almak mümkündür. Birincisi uluslararası diplomaside kitap ve kütüphanenin ilişkilerin geliştirilmesi ya da iyileştirilmesi amacıyla bir faktör olarak kullanılmasıdır. Örneğin Macaristan'da bulunan Peşte Darülfünûnu'na 1877 yılında Macar kültürü ve tarihi açısından son derece değerli ve önemli olan 34 kitabı hediye etmesi bu kapsamda değerlendirilebilecek bir adımdır. O dönemde Macaristan'da Osmanlı Devleti'ne karşı oluşan pozitif bakış açısında bu diplomatik hamlenin etkili olmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Yine 1882'de yaşanan Mısır Olayı'ndan sonra bozulan Osmanlı Devleti - İngiltere ilişkilerinin geliştirilmesinde de kitap diplomasisi önemli bir rol oynamıştır. 1886'da II. Abdülhamid tarafından Londra Sefareti aracılığıyla British Museum'a, İngiltere'deki halk kütüphanelerine gönderilen kitaplar ve sonrasında İngiltere tarafından Kütübhâne-i Umûmî'ye hediye edilen kitaplar Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkiler üzerinde yumuşatıcı bir etki yaratmıştır.

Aynı dönemde Amerikan Kongre Kütüphanesi'ne (Library of Congress) hediye edilen kitap ve fotoğraflar da hem Library of Congress'in Türkçe dermesinin de çekirdeğini oluşturmuş hem de coğrafi olarak oldukça uzak bir konumda olan Amerika ile ilişkileri güçlendirmiştir. II. Abdulhamid döneminde kitap diplomasisi, İngiltere ve ABD dışında Avusturya, Brezilya, Fransa, İspanya ve İsveç ulusal kütüphaneleri ile de yürütülmeye devam etmiştir. Sürdürülen bu diplomasi sayesinde Osmanlı Devleti'nde hizmet veren kütüphaneler ve bu kütüphanelerin kullanıcıları, yabancı ülkelerdeki önemli kaynaklar, istatistiki yayınlar, edebi eserler ve bilimsel çalışmalar hakkında farkındalık ve bilgi sahibi olmuştur. Başta Kütübhâne-i Umûmî olmak üzere Mâbeyn-i Hümâyun, Yıldız, Bâbîâli, Maarif Kütüphanesi ve bazı okul kütüphaneleri yurtdışından hediye edilen eserlerle dermelerini zenginleştirmişlerdir.¹⁹⁷

195 Malik Yılmaz ve İbrahim Göksel Başkan, *Türk Kütüphaneciliğinde Önemli Bir Adım: Devr-i Hamîdî Katalogları*, Hiperyayın, İstanbul 2018, s. 52.

196 Erünsal, a.g.e. 2019, s. 293

197 Anameriç ve Rukancı, a.g.m., s. 105 – 118.

Dönemin kitap diplomasisinde Osmanlı Devleti yönetiminin temkinli olduğu istisna bir konu, misyonerlik faaliyetleri kapsamında Osmanlı coğrafyasına sokulmak istenen kitaplar ve kurulmak istenen kütüphaneler olmuştur. Bu dönemde özellikle Amerikalılar tarafından misyonerlik faaliyetleri amacıyla kurulan kütüphanelerin yakın takip altında olduğu anlaşılmaktadır. Aralarında kütüphanelerin de bulunduğu Amerikalılara ait bazı kurumların kapatılması için girişimlerde bulunulduğu ve bu girişimlerin Amerika ile ilişkileri oldukça gergin hale getirdiği kaynaklarda ifade edilmektedir.¹⁹⁸ Yine bu dönemde 1895 yılında Beyrut Gümrüğü'nde bir Amerikan gemisinde tespit edilen ve izinsiz olarak Osmanlı coğrafyasına sokulmak istenen 6000 cilt *Kitâb-ı Mukaddes*'e Osmanlı Devleti tarafından el konulması önemli bir diplomatik krize sebep olmuştur.¹⁹⁹ Osmanlı coğrafyasındaki misyonerlik faaliyetlerine imkânlar el verdiği ölçüde engel olmaya çalışan II. Abdülhamid, imparatorluk coğrafyasında yaşayan gayrimüslim nüfusa ait dini eserlerin basılması için destek vermiştir. Örneğin bu dönemde Bulgarların kiliselerinde kullanacakları 1649 adet dini kitabın bizzat devlet tarafından basılması ve basım bedelinin Tirnovi Sancağı muhasebesinden ödenmesi sağlanmıştır.²⁰⁰ *Kuran-ı Kerim*'in farklı coğrafyalara ulaştırılması ve tanıtılması konusu da II. Abdülhamid ve devlet yönetimi tarafından oldukça önemsenmiştir. Kaynaklarda zarif ve itinalı baskılı *Kur'ân-ı Kerim*'lerin yurtdışındaki çeşitli kişi ve kütüphanelere hediye edildiğine yönelik bilgiler bulunmaktadır.²⁰¹

II. Abdülhamid dönemi kitap diplomasisinin ikinci boyutunu ise 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sonrası kaybedilen topraklarda kalan kitaplık ve kütüphanelerin Osmanlı Devleti'ne taşınması için yapılan girişimler oluşturmaktadır. Bu dönemde özellikle özerk Bulgaristan Prensliği içinde kalan Vidin, Samakov ve Plevne kütüphaneleri gibi önemli ve değerli kütüphanelerin İstanbul'a getirilebilmesi için Rusya ve Bulgar Prensliği ile oldukça çetin müzakereler yapılmıştır. 93 Harbi sonrası yaşanan siyasi ve ekonomik buhranlara rağmen bu kütüphanelerin taşınması için bölgeyi bilen nitelikli bürokratlar görevlendirilmiş, taşınma işlemi için kayda değer bütçeler harcanmıştır. Zorlu şartlar altında yapılan bu çalışmalar dönemin yönetiminin kitaba ve kütüphaneye verdiği önemin bir göstergesidir.²⁰²

198 Mustafa Müftüoğlu, *Her Yönüyle Sultan İkinci Abdülhamid: Tarihin Hükmü*, Çile Yayınları, İstanbul 1985, s. 222-225.

199 BOA, HR.ID...2029-74, M-24/08/1895

200 Abdullah Saydam, "Emniyet-i Memleket – Hürriyet-i Matbuat İkilemi ve II. Abdülhamid Dönemi Neşriyat Siyaseti", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid (cilt 1)*, yay. haz. Mehmet Metin Hülügü, Şakir Batmaz ve Gülbadi Alan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 44.

201 Talay, a.g.e., s. 243.

202 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Altay, "Pazvantoğlu Osman ve Vidin'de Kurduğu Kütüphane". *Bilgi Yönetimi*, C. 3, S. 2, 2020, s. 185-199.

Hukuki ve Bürokratik Düzenlemeler

Abdülhamid döneminde kütüphaneler ile ilgili olarak önemli hukuki ve bürokratik düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde mevzuat bağlamında atılan en önemli adımlardan birisi 1881 yılında “Kütüphanelerin Suret-i İdaresi Hakkında Yayınlanan Talimatname” olmuştur. Dönemin önemli bürokratlarından Münif Paşa’nın çabalarıyla hazırlanan talimatname, kütüphanelerin çalışma saatleri, hizmetleri ve yönetimi konularında oldukça önemli konuları kapsamaktadır. Özellikle kütüphanecilerin ve okuyucuların sorumluluklarına işaret eden maddeleri oldukça dikkat çekicidir.²⁰³ Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi’nden sonra kütüphanelerle ilgili olarak hazırlanmış ilk resmî düzenleme olan bu talimatname, vakıf kütüphanelerini kapsayan bir yasal düzenlemedir.²⁰⁴ 1888 yılında yayınlanan Matbaalar Nizamnamesi de kütüphaneleri dolaylı olarak etkileyen önemli bir yasal mevzuattır. Bu nizamnamedeki düzenlemeler ile artık dinî kitapların matbaada basılabileceği ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti’nde matbaanın ilk kurulduğu dönemlerde dini kitapların matbaada basılması yasaktı. Daha sonra bu durum fiilen ortadan kalksa da, konu ile ilgili resmi bir düzenleme yapılmamıştı. 1888 tarihli nizamnamedeki düzenlemelerle söz konusu kitaplara ilişkin yasak, mevzuat bağlamında ortadan kaldırılmıştır. Bu nizamname hem kütüphanelerin derme gelişimlerine olumlu katkı sağlaması hem de yayın hürriyeti açısından kütüphanelere olumlu yönde etki eden bir yasal düzenlemedir.²⁰⁵ Yine II. Abdülhamid döneminde, 30 Aralık 1894 tarihinde, matbaalara ve kitapçılara yönelik yeni bir Nizamname daha düzenlenmiştir.²⁰⁶ 1894 tarihli nizamnamede Osmanlı Devleti’nde yayınlanan eserlerden 5 adedinin derleme nüshası olarak İstanbul’da Maarif Nezâreti’ne ve vilâyetlerde Maarif Müdürlüklerine verilmesi yönünde bir düzenleme yapılmıştır.²⁰⁷ Dönemin önemli uygulamalarından birisi de 1894-1896 yılları arası Maârif-i Umûmiye Nezâreti tarafından okul ve kütüphanelere yönelik eğitim istatistiklerinin çıkarılması ve bunlarla ilgili yapılan çalışmalarınıdır.²⁰⁸

Abdülhamid döneminin en tartışmalı uygulamalarından bir tanesi ise sansürdür. Osmanlı Devleti’nde sansür mekanizması Abdülhamid döneminden

203 Ali Can, “Kütüphanelerin Suret-i İdaresi Hakkında Talimat”, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, C. 10, S. 2, 1996, s. 173-175.

204 Anameriç, a.g.m., s. 10-11.

205 Abdullah Vefa Karataş, *II. Abdülhamid Döneminde Basın Hürriyeti*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s. 93.

206 Server Rifat İskit, *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, Ankara: Devlet Basımevi 1939, s. 57-65.

207 Karataş, a.g.e., s. 97.

208 Anameriç, a.g.m., s. 10.

önce, başlamış olsa da, bu dönemde kitap denetimi, hukukî ve kurumsal açıdan daha da artarak ve çeşitlenmiştir.²⁰⁹ Dönemin sansür uygulamaları sadece kitap yayıncılığını değil, kütüphaneleri de oldukça etkilemiştir. 1881 yılında, Telif ve Tercüme Dairesi ile Matbaalar İdaresinin birleştirilmesiyle, Maarif Nezâretine bağlı olarak kurulan Encümen-i Teftîş ve Muâyene²¹⁰, gazete haricindeki yayınların muzır olup olmadığını incelemiş ve onlara ruhsat verilip verilmemesinde karar veren birim olmuştur. Ayrıca Encümen-i Teftîş ve Muayene, sansür bağlamında kütüphanelerin teftişinden de sorumludur.²¹¹ Hicri 1322 tarihli bir belgede Beyoğlu'nda Vasil Kütüphanesi'nin teftişi esnasında Emile Zola'nın Nana adlı romanı içinde Şark Meselesi bir kitabın ilan varakası ortaya çıktığı, bahsedilen kitabın ülkeye sokulmaması için gerekli önlemlerin alınması gerekliliği vurgulanmaktadır.²¹² Bu dönemde uygulanan yoğun sansür politikalarına rağmen kitap üretiminin önceki dönemlere göre büyük oranda artması da dikkat çeken başka bir durumdur. II. Mahmud zamanında 11; Abdülmecid döneminde 43; Abdülaziz devrinde 116 olan yıllık ortalama basılan kitap sayısı, II. Abdülhamid döneminde yılda ortalama 285'e ulaşmıştır. Bu dönemde çok farklı tür ve alanda kitap basıldığı dikkat çekmektedir. Özellikle dini kitapların basımı önceki dönemlere göre gözle görünür bir derecede artmıştır.²¹³ Çeviri yayın sayısında da gözle görülür bir yükselme söz konusudur. 1729-1875 yılları arasında yayımlanan kitaplardan yalnızca yüzde 6,4'ü çeviri iken; 1876-1907 yılları arasında bu oran yüzde 23'e kadar yükselmiştir. Çeviri eser yayınında Abdülhamid döneminden sonraki dönemde bile bu oranın gerisine düşüldüğü göze çarpmaktadır. Zira 1908-1928 yılları arasında, çeviri eser kitap oranı yalnızca yüzde 11.9'dur.²¹⁴

Yukarıda bahsedilen çalışmaların yanı sıra bu dönemde kütüphanelerin sorunlarına çözüm bulmak amacıyla atılan pek çok adım, yapılan pek çok hukuki ve bürokratik uygulama ve çalışma bulunmaktadır.²¹⁵ Bu adım ve çalışmaların her biri Türk Kütüphanecilik tarihinde büyük önem taşımaktadır. Zira bu dönemde temelleri atılan yasal ve bürokratik düzenlemelerle birlikte kütüphanelerinin

209 Çağrı Çalışkan, *II. Abdulhamid Döneminde kitaplar üzerinde sansür uygulamaları: 1876-1909*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2019, s. 78.

210 Kemal Kahraman, "Encümen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1995, s. 175-176.

211 Server Rifat İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara 1943, s. 116.

212 BOA, ZB. 592-44, R-10/06-1322

213 Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2015, s. 83.

214 Meral Alpay, *Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976, s. 49.

215 Ayrıntılı bilgi için bkz. Parlar, a.g.e., s. 73-75.

varlığı, amaç ve işlevleri resmileşmiş olmaktadır. Başka bir ifadeyle bu düzenlemeler Osmanlı coğrafyasındaki kütüphanelerin amaç ve işlevlerini gerçekleştirebilmeleri için, yeterli yasal dayanağa ve hukuki altyapıya sahip olmaları adına bir milat teşkil etmekteydi.

Değerlendirme ve Sonuç

II. Abdülhamid dönemi pek çok alanda olduğu gibi kütüphanecilik alanının da önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'deki modern kütüphanelerin ve kütüphanecilik anlayışının temellerinin II. Abdülhamit döneminde atıldığını söylemek mümkündür. Türkiye'deki halk kütüphanesi, okul kütüphanesi, ihtisas kütüphanesi vb. pek çok kütüphane türünün nüveleri bu dönemde atılmıştır. Bu dönemde yapılan hukuki ve idari düzenlemelerde kütüphanelerin kurumsallaşmasına önemli katkı sağlamıştır. Bu döneme kadar genellikle kişilerin ya da vakıfların inisiyatifi ile gelişen ve şekillenen kurumlar olarak görülen kütüphaneler, Abdülhamid döneminde kamusal bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Bilginin toplumsallaşması boyutundan bakıldığında da bu dönemde kütüphaneler alanında yapılan çalışmalar oldukça önemlidir. Bu dönemde açılan modern kütüphanelerle beraber, kütüphane kurumu pek çok farklı yaştan, sosyal zümreden, dilden, dinden vb. insanın hayatına dokunan kurumlar olmaya başlamışlardır.

Bu dönemde kütüphanelerin ve kitapların uluslararası diplomaside yuvarlatıcı bir unsur olarak kullanılması da II. Abdülhamid'in vizyonunu yansıtan önemli bir göstergedir. II. Abdülhamid'in kitaplar ve kütüphaneler aracılığıyla uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi noktasında kırmızı çizgisi ise misyonerlik faaliyetleri olmuştur. Bu kapsamda devlet yönetimi, misyonerlik faaliyeti olarak değerlendirdiği kitapların Osmanlı Devleti'ne giriş yapmasına elinden geldiği kadarıyla engel olmaya çalışmış, kurulan kütüphaneleri de denetim altına almaya çalışmıştır. Misyonerlik faaliyetlerine olan tepkinin altında Abdülhamid'in temsil ettiği İslam Medeniyetini müdafaa etme refleksi olduğu düşünülmektedir. Zira aynı Abdülhamid ülkesinde yaşayan gayrimüslim vatandaşlarının dini kitaplar basmalarına destek olmaya çalışmıştır. II. Abdülhamid'in 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sonrası devletin büyük bir buhran içinde olduğu sıralarda bile Osmanlı'nın kaybettiği topraklardaki ata yadigarı kültürel miras olan kitapların ve kütüphanelerin Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi için yürüttüğü diplomatik temaslar da takdire şayandır. O'nun kültürel miras, kitap ve kütüphane konularındaki farkındalığı ve vizyonu günümüz için bile örnek alınması gereken özellikleridir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, HR.İD...,2029-74, M-24/08/1895

BOA, Y.A...RES., 25-36, H-22/12/1301

BOA, Y.A...RES., 25-36, H-22/12/1301

BOA, ZB. 592-44, R-10/06-1322

Telif Eserler

AKKAYA, Tayfun, “İstanbul Deniz Müzesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, s. 304-305.

ALİKILIÇ, Dündar, “Sultan II. Abdülhamid Han’ın Türk Kütüphaneciliğine Katkıları”, *Divanyolu Dergisi*, S.54, 2018, s. 22-23.

ALPAY, Meral, *Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976.

ALTAY, Ahmet Altay, “Pazvantoğlu Osman ve Vidin’de Kurduğu Kütüphane”. *Bilgi Yönetimi*, C. 3, S. 2, 2020, s. 185-199.

ANAMERİÇ Hakan ve Fatih Rukancı, “II. Abdülhamid Dönemi Kitap Diplomasisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 36, S. 62, 2017, s. 101-132.

ANAMERİÇ Hakan, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Kütüphane Kurumu Anlayışının Değişimi”, *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu (20-21 Şubat 2014, Selanik): Sosyo-Kültürel Hayat-Sanat-Basın Bildiriler (cilt 3)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 7-49.

ARSLAN, Ali, *Darülfünun’dan Üniversite’ye*, Kitabevi, İstanbul 1995.

AYDIN, Bilgin, İlhami Yurdakul ve İsmail Kurt, *Şeyhülislamlık (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul 2006.

BALCI, Sezai, *Babıali Tercüme Odası*, Libra Kitap Yay., İstanbul 2013.

BEZİRCİ, Pervin, *Geçmişten Geleceğe Açılan Kapı: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi 2012-2020*, Hiperyayın, İstanbul 2020.

BİLGİLİ, Mine, *Osmanlı Hâfız-ı Kütüpleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

Kitap ve Kütüphane

- BİLGİN, Azmi, “İsmail Saib Sencer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, s. 122-123.
- CAN, Ali, “Kütüphanelerin Suret-i İdaresi Hakkında Talimat”, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, C. 10, S. 2, 1996, s. 173-175.
- CANATAR, Mehmet, “Şam Umumi Kütüphanesi’ne Dair Bir Değerlendirme”, *Abdülkadir Özcan’a Armağan: Tarihin Peşinde Bir Ömür*, yay. haz. Hayrünnisa Alan, Ömer İşbilir, Zeynep Aycibin ve Muhammet Ali Kılıç, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 621-626.
- CANDEMİR, Murat, “II. Abdülhamid’in Hal’inden sonra Yıldız Kütüphanesinin Tasfiyesine Dair Bazı Tespitler” *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan*, edit. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 405-447.
- ÇAĞMAN, Filiz, “Osmanlı Padişahlarının Kitap Hazinesi: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi”, [*Siyaset 85*, Cumhuriyet gazetesi eki], s. 7-10. Marmara Üniversitesi Taha Toros Arşivi, <http://dSPACE.marmara.edu.tr/handle/11424/131617> adresinden 21 Eylül 2021 tarihinde erişildi.
- ÇALIŞKAN, Çağrı, *II. Abdulhamid Döneminde kitaplar üzerinde sansür uygulamaları: 1876-1909*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2019.
- ÇAVDAR KARATEPE, Tuba ve Hüseyin Türkmen, “Yıldız Saray Kütüphanesi”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri (12-15 Nisan 1999, İstanbul)*, der. Hidayet Yavuz Nuhoglu, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 2001, s. 637-641.
- ÇAVDAR KARATEPE, Tuba «Tanzimat Dönemi Sonrası Osmanlı Kütüphaneciliği», *Anadolu Kütüphaneleri*, edit. Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2013, s. 217-233.
- ÇAVDAR KARATEPE, Tuba, “Yıldız Sarayı Kütüphanesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.43, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2013, s. 544-545.
- ÇAVDAR, Remziye Tuba, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kütüphanecilik Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995.
- DUMAN, Hasan, “Beyazıt Devlet Kütüphanesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.6, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1992, s. 51-52.
- DUMAN, Hasan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Beyazıt Devlet Kütüphanesi”, *Anadolu Kütüphaneleri*, edit. Bülent Yılmaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2013, s. 325-339.
- DUMAN, Hasan, *Beyazıt Devlet Kütüphanesi 100 Yaşında*, Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları, İstanbul 1984.

- ENGİN, Vahdettin, *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*, 2. bs., Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.
- ENGİN, Vahdettin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- ENGİN, Vahdettin, *Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u*, Simurg Yayınevi, İstanbul 2001.
- ERÜNSAL, İsmail E., "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Türk Kütüphaneciliği ve Kütüphaneleri", *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri: Şahıslardan Eserlere, Kurumlardan Kimliklere*, 2. bs., Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 291-311.
- ERÜNSAL, İsmail E., "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Türk Kütüphaneciliği ve Kütüphaneleri", edit. Coşkun Yılmaz, *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Sultanbeyli Belediyesi, İstanbul 2012, s. 153-175.
- GÜNDOĞDU, Fahriye, "II. Abdülhamid Dönemi Türk Basımcılığı", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid (cilt 2)*, yay. haz. Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz ve Gülbadi Alan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 95-105.
- Hüseyin Cahid, "Yıldız'ı Ziyaret", *Tanin*, S. 254 (18 Mayıs 1909), s. 2-3.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Dârülfünûn: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı (cilt 1)*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayınları, İstanbul 2010.
- İRTEM, Süleyman Kani, *Bilinmeyen Abdülhamid: Hususi ve Siyasi Hayatı*, Temel Yayınları, İstanbul 2003.
- İSKİT, Server Rifat, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, Ankara: Devlet Basımevi 1939.
- İSKİT, Server Rifat, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara 1943.
- KAHRAMAN, Kemal, "Encümen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1995, s. 175-176.
- KARATAŞ, Abdullah Vefa, *II. Abdülhamid Döneminde Basın Hürriyeti*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017.
- KARPAT, Kemal H., *İslam'ın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 22-23.
- KOLOĞLU, Orhan, *Abdülhamid Gerçeği*, Gür Yayınları, İstanbul 1987.
- KOLOĞLU, Orhan, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2015.
- KURAN, Ercüment, *Türk Çağdaşlaşması Çileli Bir Yolda İlerleyiş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Kitap ve Kütüphane

- KUZUCU, Kemalettin, “II. Abdülhamid’in Kütüphane Politikası ve Bâbîâli Kütüphanesi” *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010, Ankara) Kongreye Sunulan Bildiriler: Osmanlı Tarihi, IV. cilt - II. kısım* Ankara 2015a, s. 597-625.
- KUZUCU, Kemalettin, “Memurların Bilgi ve Kültürlerini Arttırmaları İçin İnşa Edilen Bâbîâli Kütüphanesi”, *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, S. 23, 2015b, s. 51-55.
- MARDİN, Şerif, *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- MÜFTÜOĞLU, Mustafa, *Her Yönüyle Sultan İkinci Abdülhamid: Tarihin Hükmü*, Çile Yayınları, İstanbul 1985.
- OKAY, M. Orhan, *Kâğıt Medeniyeti: Denemeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2001.
- Osman Nuri, *Abdülhamid Sâni ve Devr-i Saltanatı: Hayatı Hususiyeye ve Siyasiyeye (C. II)*, Kitaphane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1327.
- OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid: Hatıralarım*, Selçuk Yayınevi, İstanbul 1984.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Cevad Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.7, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1993, s. 430-431.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “İsmet Efendi, Fındıklılı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, s. 139-140.
- PARLAR, Başak, *II. Abdulhamid’in Türk Kütüphaneciliğine Katkıları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019.
- SAYDAM, Abdullah, “Emniyet-i Memleket – Hürriyet-i Matbuat İnkilemi ve II. Abdülhamit Dönemi Neşriyat Siyaseti”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid (cilt 1)*, yay. haz. Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz ve Gülbadi Alan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 37-67.
- ŞAHİN, Alime, *İstanbul’daki Osmanlı Dönemi Kütüphane Yapıları Üzerine Bir Araştırma ve Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Rölöve-Restorasyon Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.
- ŞENALP, Leman, *İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi: Başlangıcından Günümüze*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara 1998, s.14.
- Şibli Numani, *Anadolu, Suriye ve Mısır Seyahatnamesi Sefernâme-i Rûm u Şâm u Mısır*, Çev. Yusuf Karaca, Risale Yayınları, İstanbul 2002.
- ŞİRİN, İbrahim, “Gazete, Kitap, Tiyatro Karşısında İmajını Korumaya Çalışan Sultan ve Maiyeti: Sultan II. Abdulhamid ve Ahmet Nermi”, *Folklor / Edebiyat*, C. 17, S. 66, 2011, s. 39-55.

TALAY, Aydın, *Eserleri ve Hizmetleriyle: Sultan II. Abdülhamid*, 3. bs., Ensar Neşriyat, İstanbul 2016.

TAYŞI, Mehmet Serhan, “Beyazıd Kütüphanesi Hafız-ı Kütübü Ayaklı Kütüphane İsmail Saib Sencer”, *Millî Gençlik Mecmuası*, C. 6, S. 28-29, Mart-Nisan 1978, s. 23-37.

UÇMAN, Abdullah, “II. Abdulhamid Dönemi Türk Edebiyatında Kitap, Kütüphane ve Okuma Kültürü”, *Türk Edebiyatında Kitap, Kütüphane ve Okuma Kültürü*, edit. Mehlika Karagözoğlu Aslıyüksek, Hece Yayınları, İstanbul 2021, s. 107-147.

ÜYEPAZARCI, Erol, “Abdülhamid’in Özel Kütüphanesi”, *Müteferrika: Dört Aylık Kitabiyat Dergisi*, S.32, 2007, s. 103-118.

YILMAZ, Malik ve İbrahim Göksel Baykan, *Türk Kütüphaneciliğinde Önemli Bir Adım: Devr-i Hamîdî Katalogları*, Hiperyayın, İstanbul 2018.